

Тоҳир Малик

ОДАМИЙЛИК МУЛКИ

(Ахлоқ китоби)

Биринчи китоб

Тошкент
«Истиқлол»
2005

Масъул муҳаррир:
Муҳаммад Шариф ЖУМАН

Тақризчи:
филология фанлари номзоди
Абдумурод ТИЛАВОВ

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.

«Дарҳақиқат, Биз Одам болаларини азиз-мукаррам қилдик ва уларни барру-баҳрда - қуруқлик ва денгизда (от-улов ва кемаларга) чиқариб қўйдик ҳамда уларга ҳалол-пок нарсалардан ризқу рўз бердик ва уларни Ўзимиз яратган жуда кўп жонзотлардан афзал-устун қилиб қўйдик.»

(Ал-Исро сурасидан)

ГУЛИСТОН ИСТА, ЭЙ КЎНГИЛ

Муқаддима ўрнидаги бу дастлабки боб мазкур китобга тартиб бериш сабаблари ва мақсадлари баёнидан иборатдир.

Ассалому алайкум, азизларим.

Сизлару бизларни гўзал суратда яратган ва чексиз неъматларга буркаган Раббимиз Аллоҳ таолога чексиз ҳамду санолар айтамыз. Буюк Парвардигорнинг буюк иродаси ила буюк вазифаларни елкаларида кўтарган ва сизу бизга ҳидоят йўлини кўрсатган суюкли пайғамбаримиз Муҳаммадга салавот ва саломлар йўллаймиз. Аллоҳнинг инояти ва марҳамати ила кўп йиллик ниятимизни амалга оширмаққа киришяпмизким, бу ишимизни ҳам Яратганнинг Ўзи хайрли қилғай. Шу пайтга қадар бадий ижодда яхшими-ёмонми машқлар қилиб, ўзимизни синаб кўрдик. Сўнг одоб бобида биродарларимизга нафи тегар, деган умид билан «Меҳмон туйғулар» номида бир китобчага тартиб бердик. Сўнг уни тўлдириб, «Имонлашиш умиди» деган номда эътиборларингизга ҳавола этдик. Кейин эса фарзандлар тарбиясида фойдали бўлиб қолар, деган мақсадда бир рисола ёзиб унга «Жиноятнинг узун йўли» деб ном бердик. Бу йўналишдаги уринишларимизни энди мазкур одоб рисоласи ниҳоясига етказар, инша Аллоҳ!

Маълумингизким, ўтмишда ўтган устозларимизнинг аксари бадий асарлар ёзиш билан бирга ахлоққа доир рисоалар ҳам битганлар. Агар зийраклик билан кузатсак, ўтмиш адабиётимизнинг асосини одоб масалалари банд этган. «Адабиёт» - «одоблар тўплами» маъносини англатиши ҳам шундандир. Бадий асар қайси тарзда, қайси йўналишда ёзилмасин, одамларни тарбия қилишга, яъни яхшилик сари бошлаб, ёмонликдан қайтаришга хизмат этиши

лозим. Тарихда бундай китобларнинг ҳисоби йўқ. Шуларнинг айримларини ўқиш жараёнида каминада ундаги ҳикматлар билан биродарларни таништириш майли уйғонди. Раҳматли тоғам, улуғ адиб Мирзакалон Исмоилий ахлоқ масалаларига доир бир қанча рисоалар ёзган эдилар. Шулардан бири - «Қизлар дафтарига» китобини ёзгач, мухлислардан кўп мактублар олдилар ва унинг давоми сифатида «Буниси сизларга, йигитлар» деган ахлоқ китобини ёзишни ният қилган эдилар. Аммо бу ният амалга ошмай, армон бўлиб қолди. Шу ном остида бир китоб ёзмоқликни кўп ўйладим. Ҳамкасбларим орасида ҳам бу ишга даъват этганлар бўлди. Узоқ йиллар давомида тайёргарлик кўрган бўлсам-да, ёзишни бошлашга журъат эта олмадим. Вақти-соати етибди, шекилли, ахлоқ мавзуга доир тўплаган маълумотларимни қарасам, етмишдан зиёд дафтарга жо бўлибди. Аллоҳга таваккул қилиб ишни бошладим. Умид улки, ёзилажак сатрлар амри маъруф ва наҳйи мункар вазифаларини адо эта олса. Аллоҳ кўпнинг қаторида каминани ҳам адаштирмасин.

Бир узрим борки, муҳтарам китобхонлар бу битикни ўқиш жараёнида «менга ақл ўргатяптими?» деган мулоҳазага бориб ғашланмасалар. Каминага маълумки, китобхонлар орасида менданда ақлроқ, ҳикматларни менданда кўпроқ билувчи, менданда аълороқ даражадаги илм эгалари мавжуд. Яна маълумингиз бўлсинким, каминанинг олимликка даъвоси йўқдир. Ниятим - китобхонлар билан фикрлашиш. Фикрларим орасида эҳтимол сизларга номақбуллари учрар, у ҳолда маъзур тутгайсиз. Эҳтимол адашган, янглишганим ҳолатлар ҳам бўлар, у ҳолда тавбалар қилиб, раҳмли ва Раҳмон сифатли Аллоҳнинг лутфу-марҳаматларидан умидвордирман.

Ўтмиш адабиётидаги устозлар бу мавзуда ёзганларида «Эй фарзанд!» ёки «Эй ўғил!» деган мурожаат билан бошлаганлар. Ёки «фарзандга мактублар» услубидан фойдаланганлар. Мен ўз кўнглимга даъват услубини қўллашни маъқул кўрдим. Чунки ҳар бир одам биринчи галда ўз-ўзини тарбия қилиши керак, деб ўйлайман. Ҳар биримиз ўз-ўзимизни, хусусан, кўнглимизни идора қила билмоғимиз шарт. Ҳазрат Алишер Навоий таъбирлари билан айтилса, кўнгил - бадан мулкининг подшоҳидир. Кўнгилнинг саломатлиги - баданнинг ҳам саломатлиги, унинг нотоблиги - бунинг ҳам нотоблигидир.

Донолар демишларким: «Сен ўзингни кўрмоқ истайсанми? У ҳолда кўзгудаги ташқи қиёфангга эмас, ичингдаги кўзгуга боқ.» Биз эса... кунда неча бор кўзгуга қараймиз. Қалбимизга-чи?

Аллоҳ таборак ва таоло марҳамат қиладики: *«Аниқки, Биз жин ва инсдан кўпларини жаҳаннам учун яратганмиз. Уларнинг диллари бору, англай олмайдилар, кўзлари бору, кўра олмайдилар, қулоқлари бору, эшитмайдилар. Улар чорва кабидурлар, йўқ, улар (беақл ва бефаҳмлиқда) чорвалардан ҳам бадтардирлар. Ана ўшалар ғафлатда қолган кимсалардир.»* (Мазкур рисоламизда Қуръони Каримнинг сўзма-сўз эмас, балки маъносининг таржимасидан фойдаланамиз. Ҳар сафар "маъно таржимаси", деб таъкидламай, масалан "Аъроф сурасидан" дейиш билан чекланамиз.) Аллоҳ субҳонаҳу таолонинг бу оятлари биз бандаларни энг муҳим ишдан огоҳ этади. Яъниким, мусулмон киши қалбига эътибор бермоғи, қалбини кузатмоғи, қалбини ўнгламоғи ва турли маразлардан сақламоғи лозим. Кимки ўз қалбини маразлардан сақлашга эътиборсиз экан, унинг билган-билмаган дардлари янада кўпаяр. Зеро, солиҳ амалларнинг ажри ҳам қалбга боғлиқдир. Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): *«Огоҳ бўлинг! Танангизда бир парча гўшт бор. Агар у соғ бўлса, бутун жасад соғдир. Агар у бузилса, бутун жасад бузилади. Огоҳ бўлинг, у - қалбдир!»*- деб бекорга хитоб қилмаганлар. Ибн Масъуд ҳазратлари деган эканларким: *«Жисмингиз қанчалик соғлом бўлмасин, қалбингиз мараз экан, билингким, Аллоҳ наздида, сиз митти қўнғиздан ҳам ҳақирроқдирсиз».*

Ҳазрат Абу Ҳомид Ғаззолий «Мукошафат ул-қулуб» (Қалблар кашфиёти) китобларида дейдиларким: *«Билки, Аллоҳ бир бандасига хайр ато этмоқчи бўлса, унга ўз нафсининг қусур ва айбларини кўра оладиган басийрат беради. Кимнингки басийрати ўткир бўлса, қусур ва айблари ўзига албатта кўринажак. Киши ўз айбларини билганда эса, уларни даволаш имконига*

эга бўлади. Лекин, афсуским, инсонларнинг кўпчилиги ўз қусур ва айбларини кўрмайди. Аҳвол шундайки, баъзан киши бир мўъмин қардошининг кўзидаги тариқдай кирни кўради-ю, ammo ўз кўзидаги ёнғоқдай доғни кўрмайди. Кимки ўз нафсининг айбларини кўрмоқчи бўлса, тўғри, басийратли киши билан дўст тутинмоғи лозим. Токи, бу дўст унинг аҳволини, ҳаракат ва атворларини кўз остида тутсин. Зоҳирий ёки ботиний хунук бир феълини кўрса унга танбеҳ берсин.»

Улуғ алломанинг фикрларига қўшимча қилиб дейишимиз мумкинки, «басийратли дўст» атамасини китобларга нисбатан ҳам қўлласак бўлади. Бу ўринда китобларнинг энг улуғи, Аллоҳнинг биз - бандаларига берган улуғ неъматини - Қуръони Каримни, ҳадиси қудсийни ва Расулуллоҳнинг (с.а.в.) саҳиҳ ҳадислари жамланган китобни ҳамда буларга асосланиб ёзилган доноларнинг битикларини назарда тутяпмиз. Буларни ҳамisha ўқиб юрувчи, тушуниб, тўғри англовчи ва ўқиганларига амал қилғувчи киши ҳеч қачон адашмайди.

Қадим-қадимдан комиллик мартабасига етганлар шундай йўлни тутганлар, яъни: Қуръон ва ҳадисларга амал қилганлар ва иймонли дўстларининг насиҳатига қулоқ солганлар. Ҳазрати Умар, Аллоҳ ундан рози бўлсин, «Менга айбларимни кўрсатувчи кимсага Аллоҳ хайр берсин!» деб дуо қилар эканлар. У муҳтарам зот кўпинча Солмон Форсийга, Аллоҳ ундан рози бўлсин, мурожаат қилар эканлар. Бир куни «Менинг айб ва қусурларимни айтинг», деганларида Солмон Форсий аввал у ҳазратдан узр сўраб кейин: «Эшитишимча, дастурхонга икки хил зиравор қўйдирармишсиз. Бири кундузи, иккинчиси кечаси киядиган махсус икки шимингиз бор эмиш?» - дебдилар. Ҳазрат Умар бу дашномни эшитиб: «Булардан бошқа яна айбим борми?» - деб сўрабдилар. Солмон Форсий «Йўқ», - деб жавоб қилганларида у шарафли зот: «Шу иккиси ҳам менга етарли», - деган эканлар. Ҳазрати Умар Ҳузайфадан, Аллоҳ ундан рози бўлсин, ҳам ўз қусур ва айбларини сўраб турар эканлар. Ҳатто бир куни у кишидан: «Сен мунофиқлар масаласида Аллоҳ Расулининг сирдоши эдинг. Менда мунофиқлик аломатларидан бирон белги кўрасанми?» - деб сўраган эканлар. Ҳазрати Умар ўз қадр-қимматларининг юксаклигига ва мартабаларининг баландлигига қарамай, ўз нафсларини ҳамisha шундай шубҳа остида тутар эканлар. Ҳазратларини таъкид этмишларким: «Одам қанчалик ақлли ва даража жиҳатидан қанча юксак бўлса, кибр ва ҳаво жиҳатидан шу даража кичик бўлади. Нафсини энг катта шубҳа остида тутадиган инсон ҳам шудир».

«Лекин, очиғини айтганда, бундай хислатларнинг баҳоси ошиб кетди. Жуда оз кишилар бундай феъл-атворларга эгадирлар. Дўсту улфат, ошна-оғайнилар орасида бир-бирига лаганбардорлик қилмайдиганлар, бирининг айб ва қусурларини наридан бери ёймайдиганлар, ҳасад қилмайдиганлар жуда озайиб кетди. Дўст-улфат, ошна-оғайнилар ичида, ҳеч шак-шубҳасиз, ҳасадгўйлар, ғаразгўйлик билан иш юритиб, айб ва қусур бўлмаган бир ҳаракатининг айб ва қусур деб гап тарқатувчилар ёҳуд табиий лаганбардорлиги туфайли қусур ва айбларининг юзинга айтмайдиганлар бор. Мана шундай сабабларга кўра Довуд Тоий инсонлардан ажрашиб кетган эди. Ўзидан: «Нега инсонлар билан ош-қатиқ бўлмайсан?» деб сўралганида шундай жавоб берганди:

-Менга айб ва қусурларимни айтмайдиган инсонлар билан яқин юриб нима қиламан? Диндор кишилар учун энг сеvimли нарса - бошқаларнинг танбеҳи билан ўз қусур ва айбларидан воқиф бўлмоқдир.

Мана, буюқларимизнинг ҳоли!.. Афсуски, бизнинг замонамизда иш терсига қараб кетди. Аҳвол шу даражага етдики, энди бизларга насиҳат қиладиган, айб ва қусурларимизни айтадиган кишиларни энг ёмон инсонлар ўрнида кўрадиган бўлиб қолдик. Бу - иймонимиз заифлашганининг аломатидир. Чунки ёмон феъл-атворлар - чақонғич илонлар ва чаёнлардир. Агар либосимиз этагига бир чаён ёпишиб, чақай деб турганда бизга биров бундан хабар берса, албатта унга миннатдор сўзларимизни айтамыз, сеvинамиз ва чаённи чертиб ташлаб, ўлдиришга чоғланамиз. Ҳолбуки, бу чаённинг зарари бадангадир, берадиган азоби эса бир кун, ярим кун давом этади. Ёмон ахлоқнинг қалб софлигига берадиган зарари эса кўрқинчлироқдир,

ўлимдан кейин эса абадиян ва ё мингларча йил давом этадиган қўрқуликдир. Шуни биламизми? Билсак, нечун биров бизга қусур ва айбларимизни айтса, бундан севинмаймиз, бу қусур ва айбларни йўқотиш билан машғул бўлмаймиз. Аксинча, биз ҳам у кимсага насиҳат қилишга киришамиз ва шундай деймиз:

-Ўзинг ҳам шундай-шундай қиласан. Ўзингнинг ҳам шундай қусурларинг бор!

Унинг насиҳатини шу тариқа қабул этамиз ва тескарисини қилиб, орада душманчилик туғилишига сабабчи бўламиз. Бу ҳол - гуноҳлар кўплиги сабаб бўлган қалб қашшоқлигидандир. Буларнинг асли эса иймоннинг заифлигидандир...»

Мазкур сатрларни ўқиб «Тўғри гаплар...» дегандирсиз? Ҳа, баракалла! Лекин нима учун қўштирноқ орасида баён қилдик, шунга аҳамият бердингизми? Гап шундаки, бу ақлли гапларни биз тўқимадик, балки Абу Ҳомид Ғаззолийнинг китобларидан кўчирдик. Қаранг, бундан салкам минг йил муқаддам айтилган фикрлар бугунги кунга мос келиб турса? Бу нима, асрлар давомида инсонлар яхшилик сари силжимадиларми? Иймон заифлиги то ҳануз сақланиб қоляптими? Йўқ, бундай хулосага бормаслик керак. Бадбинликка берилмоқ ҳам ўринсиздир. Ҳар замонанинг ўзига хос фазилатлари ва ўзига хос қусурлари мавжуд. Бу фоний дунё - имтиҳон дунёси экан, ҳар бир авлод бу имтиҳондан ўзига хос тарзда ўтади. Ҳар бир авлоднинг афзалликлари ва гуноҳлари ҳам бўлади. Шайтон алайҳилаъна то қиёматга қадар одамзотга душманлик қилар экан, то қиёматга қадар унга қарши жиҳод - руҳий жиҳод давом этажакдир. Агар бир биродаримизни безори ураётганини кўрсак, унга ёрдам беришга шошилаемиз. Аммо не учун шайтон васвасасига тушиб қолган қариндошимизни, қўшнимизни ёки дўстимизни қутқаришга шошилмаймиз? Яқинда бир улфатдаги намозхонлар шайтон йўриғидаги биродарларини инсофга чақирганларига гувоҳ бўлиб эдим. Болалиқдан бирга улғайган дўстларнинг кўплари иймон йўлида, айримлари ҳануз шайтон йўлидан қайтмаган эканлар. Иймонлилари бу дўстларига насиҳат қилишиб: «ёшларинг олтмишга боряпти, шунча йилларни ароқхўрлик билан ўтказганларинг етар энди. Аллоҳ ҳузурда гуноҳкор эканликларинг бир масала, яна бир масала - фарзанду набираларинг сенлар туфайли иснодга қоляптилар. «Ароқхўрнинг фарзанди» деган маломат тошини кўтариб юришга орланяптилар», - десалар, у адашганлар: «Биздан орлансаларинг биз улфатдан чиқдик!» -деб ўринларидан туриб кетишди. Ўзларича гўё мардлик қилишди. Ҳолбуки, бу мардлик эмас, нодонликнинг навбатдаги кўриниши эди. Агар улар десаларки: «Биродарлар, сизларга раҳмат, бизларга тўғри йўлни кўрсатдиларинг, сизларнинг ҳурматинглар учун шу ондан бошлаб ароқ ичишни ташладик, шу ондан эътиборан пешонамиз жойнамозга теккувси. Саждани зинҳор тарк этмасмиз...» - мана шуни чин мардлик атасак бўларди. Улфатчиликдаги нохуш ҳолатга гувоҳ бўлгач, устозлар баёнидаги бир ибратли воқеа хаёлимизга келди:

Ривоят қилишларича, Утбатулғулом исмли бир киши фисқу фужур аҳлидан эди. Бузғунчиликда ва шаробхўрликда унга етадигани йўқ эди. Ана шу фасодчи ва майхўр одам бир куни Ҳасан Басрий ҳазратларининг даврасига кириб қолибди. Ҳасан Басрий издиҳом аҳлига Ҳадид сурасини ўқиб, тафсир қилиб бераётган эдилар. «*Иймон келтирган зотлар учун диллари Аллоҳнинг зикрига ва нозил бўлган ҳаққа (яъни Қуръонга) мойил бўлиш вақти келмадими?! Яна улар учун илгари китоб ато этилган, сўнг пайғамбарларидан кейинги муддат узайгач, диллари қотиб кетган кимсалар (яъни яҳудий ва насронийлар) каби бўлиб қолмаслик вақти келмадими? Улардан кўплари фосиқдирлар (яъни итоатсиздирлар)*», - мазмунидаги оятни ўқиётган онларида у киши кириб келди. Оятни ўқиганларидан сўнг чиройли суҳбат қилдилар, шундай суҳбатки, бутун жамоатни йиғлатдилар. Шу орада ёшгина бир йигит ўрнидан турди ва Ҳасан Басрийга хитобан шундай деди:

-Эй мўъминларнинг энг гўзал ахлоқлиси! Аллоҳ мендай фисқ-фужур соҳиби - гуноҳкорнинг тавбасини ҳам қабул қиладими?

-Ҳа, азаматим, агар бошқа бундай қилмаслик шарти билан ёмон феъл-атворларингни тарк этсанг ва Аллоҳдан афв тиласанг, сени ҳам кечиради.

Йигит бу сўзларни эшитганда ранги ўчиб, бир «оҳ» тортди-ю, ҳушидан кетди. Ўзига келганда Ҳасан Басрий унга яқинлашдилар-да, бу байтни ўқидилар: *Эй Аллоҳга қарши йигит, осий санғи, Гуноҳкорнинг жазоси не, биласанми? Осийларнинг жойи - сақар. Ёнар ўзи, Шиддатли ўт ичра пишар гўзал юзи. Майли, ўтда ёнар десанг - Ҳақни унут... Ё ўзингни гуноҳлардан узоқда тут...*

Бу байтни эшитиб, Утбатулғулом ҳам бир «оҳ» кўтариб, ҳушидан кетди. Ҳушига келганида Ҳасан Басрийга юзланиб:

-Эй, устод,-деди.-Марҳамати кенг бўлган Аллоҳ мендай гуноҳкорнинг тавбасини ҳам қабул қиладими?-деб сўради.

-Ўз-ўзига жафо қила олган банданинг тавбасини карамли Аллоҳдан бошқа ким ҳам қабул эта оларди?- деб жавоб бердилар Ҳасан Басрий.

Шундан кейин Утбатулғулом бошини кўтариб, Аллоҳга уч хил дуо ўқиб, ёлборди:

-Аллоҳим, тавбамни қабул қил, гуноҳларимни афв эт, менга тушунишни ва ўрганишни ҳамда ўрганганларимни муҳофаза эта олиш қобилиятини берки, ўзлаштирганларимни ва унинг илмий асосларини ақлимда тутай.

-Аллоҳим, менга шундай бир гўзал овоз берки, менинг Қуръон ўқишимни эшитган ҳар кимсанинг - қалби қайғуга чўмган бўлса ҳам - қалбида меҳр ортсин!

-Аллоҳим, менга ҳалол ризқ насиб эт ва ўзим кутмаган жойдан ризқлантир...

Аллоҳга дилдан қилинган бу дуоларнинг натижаси ўлароқ йигитнинг тушуниш қобилияти ва закоси ортди, ўрганган илмий асосларини ҳеч унутмайдиган бўлди. Унинг Қуръон ўқишини эшитган ҳар киши тавба қилар, ёмон феълларидан воз кечар эди. Ҳар куни уйига бир коса шўрва билан икки лочира келарди. Булар қаердан ва ким томонидан юборилганини ҳеч кимса билмас эди. Бу ҳол то унинг ўлимига қадар давом этди...

Ҳа, ёлғиз Аллоҳ учун ёмон феълларидан воз кечиб, илоҳий ахлоқ асосларига риоя қилганларнинг ҳаёти шундайдир. Аллоҳ, ёмон феълларни тарк этиб, яхши феъл-атвор билан нақшланган ва гўзал амаллар адо этганларнинг мукофотларини албатта беради.

Биз гувоҳ бўлганимиз улфатчиликдаги адашганларга бундай мукофот насиб этмади, афсус... Билишимизча, улар аразлаб кейинги йиғинга келмабдилар. Улар дебдиларки: «Бизнинг ичишимиз билан уларнинг нима ишлари бор, ичиб олиб уларни урмасак, сўкмасак...» Диллари бу қадар қотиб кетган экан, фосиқлик либосига бу қадар чирмашиб ўраниб олган эканлар... Аллоҳ инсоф берсин уларга.

Ҳеч биримизга сир эмаским, адашган бандалар орасида ўзимиз учун энг ардоқли бўлмиш инсонлар - бировимизнинг ота-онамиз, бировимизнинг оға-иниларимиз, яна бировимизнинг яқин ёки узоқроқ қариндошимиз, яна кўшнимиз, ҳамкасбимиз... ҳам бор. Эҳтимол улар ҳидоятдан адашганларини биларлар, эҳтимолки, билмаслар. Билмаганларга билдириб қўйиш вазифамиз эмасми? Эҳтимол улар иймонсизлик жаридан қутулмоқчилару аммо тўғри йўлга чиқишга кучлари етмаётгандир. Уларга ёрдам қўлини узатиб, иймонсизликдан қутулишга кўмаклашиш бурчимиз эмасми?

Қуръони Каримнинг «Наҳл» сурасида шундай мазмунли оят бор: *«(Эй, Муҳаммад!) Раббингизнинг йўли (дини)га ҳикмат ва чиройли насиҳат билан даъват қилинг! Улар билан энг гўзал услубда мунозара қилинг! Албатта, Раббингизнинг ўзи Унинг йўлидан чалғиган (адашган) кимсаларни яхши билгувчи ва У ҳидоят топганларни ҳам билгувчидир.»* Мазкур оятда Аллоҳ таоло пайғамбаримиз Муҳаммадга, соллаллоҳу алайҳи ва саллам, ва у киши орқали даъватчи умматларига Ислому даъвати асосларини ва услубларини баён қилиб бергандир.

«Фуссилат» сурасидаги ояти каримада: *«(Ушбу Қуръон) иймон келтирганлар учун ҳидоят ва шифодир»* дейилган экан, тўғри йўлни, руҳ хасталигига шифони ўзга ерлардан қидиришларда маъно йўқдир. Ўтмиш жамиятида нима учун одамлар орасидан меҳр-оқибат, меҳр-мурувват, меҳр-ҳурмат кўтарилди? Нима учун зулм тўфони авжига чиқди? Нима учун кўплар бузуқлик ботқоғига ботди? Сабаб: чўкаётган одам хасга тирмашиб умид қилганидай, заиф мафкурадан

нажот кутдилар. Ота-оналарнинг тарбия усуллари, насиҳатлари ҳидоят ва шифо булоғидан маҳрум бўлгани учун ҳам ширин мева бермади.

Ҳазрати Сўфий Оллоҳёр «Саботул ожизийн» деб номланган дурдона асарларида шундай дейдилар:

*Худо қилса нидо: «Э бандайи зор,
На келтурдинг, на турлук қилмишинг бор?»*

Мазкур байтни донишманд олимлардан Тожуддин шундай шарҳлайди: қиёматда Худойи таоло бандаларига айтади: «Эй бандаларим, менинг ҳузуримга нима амаллар билан келдингиз ва нима ишлар қилдингиз?»

*Тану терингда тотлиғ жон яраттим,
Баҳойим қилмадим, инсон яраттим.*

...ва яна айтади: «Эй бандаларим, танларингизга азиз жон бердим, тўрт оёқли ҳайвон эмас, комил ақл эгаси инсон қилиб яратдим.»

*Ҳамиша айладим тарбиятингни
Нағу қилдинг паришон ниятингни?*

«Сени оталаринг пуштида, оналаринг қорнида тарбиялаб, дунёга келтирдим. Дунёга келганингдан сўнг ҳам турли-турли неъматлар билан тарбия қилдим. Хўш, нега энди ниятингни бузиб, мендан бошқани дўст тутдинг?»

Коммунистик жамият умрини яшаб бўлгач, назаримизда нопоклик барҳам топгандай бўлди. Аммо бу масалада хулоса чиқаришга шошилманг, азизлар. Жамият йўқ бўлгани билан унинг раҳнамоси-шайтон тирик. Шайтонга сажда қилувчилар эса кам эмас ҳали. Яқинда халқаро Нобель мукофоти билан тақдирланган москвалик Гинзбург деган физик олим телевидение орқали гапириб: «Худо йўқ, қиёмат, фаришталар, у дунё деган тушунчалар қуруқ сафсата», деб очиқ айтди. Бу шунчаки бир одамнинг фикри эмас, унинг атрофида неча юзлаб ёки минглаб ёки унданда кўп маслакдошлар борлигини унутмаслик керак. Агар у ёлғиз бўлганида бу қадар шаккокликка журъат қилолмаган бўлар эди. Биз айти ўринда художўйлик ёки шаккоклик хусусида баҳс юритмоқчи эмасмиз. Мақсадимиз ахлоқ асосларига назар ташлаш экан, савол бермоқчимиз: «Худога ишонмайдиган одам бошқаларга яхшилиқни раво кўриши мумкинми? Уни ахлоқ бобида комил инсон дея оламизми?» Дейлик, ўша «олим» (аслида уни «олим» дейишга тил бормади, қўштирноқ орасига олганимиз боисини англариш) мукофотини олиш учун Норвегияга борадиган пайтда онаси (хотини ёки фарзанди) ўлим тўшагида ётибди. Хўш, у сафардан воз кечадими? Онасининг ёнида ўтириб рози-ризолик тилайдими? Бизнингча, бундай қилмайди. Худони танимаган онани танийдими, айтинг-чи? Бу ҳам ўтмиш жамият тарбиясининг меваси. Шукрларким, кейинги ўн-ўн беш йил орасида кўплар бу ботқоқдан қутула олишди. Бироқ... шайтон яна қанча одамлар кўзига бу сассиқ ботқоқни зилол сувли кўл суратида кўрсатяпти экан?

Донолар айтмишларким, Одам боласи кичик гуноҳга қасд айласа, шайтон дер: «Буни қилгил, бунда кўп зиён йўқдир.» Одам боласи шайтон сўзига кириб кичик гуноҳни қилгач, сўнг каттароғига ўтади. Бора-бора иш куфрлик билан тугайди. Шундан сўнг бу киши Аллоҳнинг даргоҳидан йироқ бўлиб қолади. Юқорида баён қилганимиз донолар фикрини исбот этмайдими? Атрофимизга қарайлик-чи, Аллоҳдан йироқлашаётганларни кўрмаяпмизмикин? Кўрсак, қандай чора-тадбир қиляпмиз?

*Ёшинг етган сари феълинг санинг ёш,
Кўзинг ёши қани, э мағзи йўқ бош?*

Ҳазрати Сўфий Оллоҳёр байтларида бу маъно бор: «Ёшинг улғайган сари ҳануз ёшлигингдаги нарсаларни тиларсан. Қартайганингни билмай ҳануз ҳавоий нафс кетидан қуварсан. Эй бемаъни бош, йиғлаш пайтинг келган бўлса-да, қани, кўзларингда ёш йўқ-ку?»

Бундай ҳолларда кўзда ёш йўқлиги ҳам бир фожиадир. Бу ўринда шоир Аллоҳдан қўрқиб йиғлашни назарда тутяпти-ки, бунда ҳикмат кўпдир. Аллоҳнинг Расули (с.а.в.) буюрадиларким:

«Кимки Аллоҳдан қўрқиб йиғласа, кўкракдан чиққан сут қайтиб кўкракка кирмагунича, у ҳам жаҳаннамга кирмайди» - яъниким, кўкракдан чиққан сут кўкракка қайтиб кирмаганидек, тақводорлар ҳам жаҳаннамга кирмайдилар, дейилмоқчи. «Рақоиқ ул-ахбор» («Нозик хабарлар») деган китобда шундай бир хабар баёни бор:

«Қиёмат куни бир кишини олиб келишади. Савоблари билан гуноҳлари қиёсланиб, гуноҳлари оғирроқ чиққач, шунга яраша жазога тортиш ҳақида амр берилганида, киприкларидан бир толаси тилга кириб, дейдики:

-Эй Раббим, сенинг расулинг ҳазрати Муҳаммад - унга саломинг ёғилсин - «Ким Аллоҳ қўрқувидан йиғласа, Аллоҳ у кўзни жаҳаннам оташига ҳаром қилади», деб буюрган эди. Мен дунёдалигимда сендан қўрқиб йиғлаган эдим-ку?!

Шунда Аллоҳ ўша кишини афв этади, дунёда Раббидан қўрқиб йиғлаган бир киприк толасидаги нам туфайли уни азобдан қутқаради. Жаброил эса:

-Фалон киши Аллоҳдан қўрқиб йиғлаган бир киприк толаси ҳурмати, жазодан озод қилинди,-деб эълон қилади”.

Биз тилимизда «ахлоқ» деган сўзни тез-тез ишлатамиз. Аммо унга сифат бермаймиз. Одам зотига қандай ахлоқ зарур? Албатта илоҳий ахлоқ - яъни Аллоҳ томонидан буюрилган ахлоқ. Буни «Расулulloҳнинг ахлоқлари» деб атасак ҳам бўлади.

Устозлар ҳикоя қиладилар:

«Бир одам чўлда кетаётиб бадбашарани кўради ва ундан «Сен кимсан?»- деб сўрайди. Бадбашара «Мен сенинг ёмон амалларингман»,-дейди. У одам: «сендан қутулишнинг иложи борми?»- деб сўраганида, у: «бор, бунинг учун пайғамбаримиз Муҳаммаднинг (с.а.в.) гўзал ахлоқига эга бўлишинг ва унга салоту салом йўллашинг керак!»-деб жавоб берган экан.

Ана шундай гўзал илоҳий ахлоққа етишмоқлик барчамизга насиб этсин! Бу бахтга одамийлик мулкига эга бўлмоқлик ила эришиш мумкинлигини унутмасак бас. Юсуф Хос Ҳожиб ҳазратлари айтадиларким: «Қиз эрмас бу ялнчуқ, кишилиқ қиз ўл» («ялнчуқ» - одам демақдир, «кишилиқ» - одамийлик, «қиз» - «қадрли» деган маънони англатади. Ҳикматнинг мазмуни: «Одамнинг ўзи қадрли эмас, одамийлиги қадрлидир».) Ана шу қадрга етишмоқлик йўллариини излаб кўрайлик. Сиз, муҳтарам китобхон билан бу сафарги суҳбатларимиз шу хусусда бўлади, инша Аллоҳ.

Дуо қилайлик:

-Йа Раббимиз Аллоҳ! Ўзингга эрта-ю кеч зорилик қиламиз: ишларимизни пишиқ қилмоғимизни, хом қолдирмаслигимизни насиб эт. Риё, кибру ҳасаддан ва барча ахлоқи заммадан бизларни халос қил, улардан безор бўлгувчилардан қилгин бизларни. Ахлоқи ҳамидалар билан зийнатланганлар сафидан бизларга жой бер.

-Йа Раббимиз Аллоҳ! Ўзингнинг каломинг ва расулинг ҳадиси шарифларига асосланиб тарбия китобларини ёзган улў салаф алломалар, донишмандларни Ўзинг мағфират айла. У шарафли зотларнинг китобларидаги ҳикматларни англаш учун бизлардаги ақл-заковатни зиёда этиб, уларга амал қилишга муваффақ қил. Бизларни зоҳирий ва ботиний илмлар билан музайян қилгин. Қалб ва кўнгил кўзлари очик, маънавий-руҳоний оламнинг турли-туман гўзал ҳис туйғуларига соҳиб бўлган инсонлардан айла. Ички олами нурга тўлган, иймон зиёси билан мунаввар бўлган эътиқодли, шафқатли, марҳаматли, гўзал ахлоқли қулларингдан айла! Омийн, йа раббал оламийн!

Ё САОДАТ - Ё ФАЛОКАТ...

Бу боб инсон рўпарасида турган икки йўл ва тарбия мезони хусусидадир.

Кўчада нотаниш бир йигит мени бехос саволга тутиб қолди:

-Ҳамонки, инсон тақдири ҳали туғилмасидан илгариеқ белгилаб қўйилган экан, ёмоннинг яхши бўлишига ҳаракат қилмоғи беҳуда эканда?

Масалани тушунтириб беришга зарур илм каминада етарли бўлмаса-да, савол берилган, жавоб кутилмоқда эди. Ақлим етганича дедимки:

-Ҳа, кишининг тақдирини Аллоҳ ҳали туғилмасидан илгариеқ белгилаб қўйгандир. Аммо кишининг рўпарасида икки йўлни ҳам берган: бири - ҳидоят, иккинчиси - залолат. Бу йўллардан бирини танлаш учун эса унга ақл, зеҳн ва фаросат ҳам берилган. Айни чоқда бу ақлни қувватлантирувчи каломини ҳам туширган ҳамда ҳидоят билан залолатни фарқлашларида тўғри йўлни кўрсатсин, деб бандалари орасидан ўзининг расулини ҳам белгилаб қўйган. Кимки ақли ва қалби билан каломуллоҳни англабди, Расулulloҳга (с.а.в.) эргашибди - у ҳидоятга етибди. Кимки англамабди, англашга интилмабди ёки интилишни истамабди - шайтоннинг этагини тутибди ва залолат йўлини ўзига маъқул кўрибди. Демак, Аллоҳ бандага ихтиёр бериб қўйибди.

Болалик ва ёшлиги атеистларча тарбия («атеист» сўзининг маъноси «худосиз»дир) билан ўтгани сўзларидан сезилиб турган нотаниш суҳбатдош билан шу тарзда фикр алмашдик. Мен қисқа суҳбатда унинг фикрини ўзгартира олишга қодир эмас эдим. Зеро, қалбларни ислоҳ этувчи яратган Эгамнинг ёлғиз Ўзидир. Ана шу учрашувдан кейин тарбия мезони ва асослари хусусида ўйлаб қолдим ва сиз азизлар билан ният қилганим суҳбатнинг дастлабки бобини шу мавзуга бағишлашни ихтиёр этдим.

Абдулла Авлоний ҳазратлари ёзган эканлар: «Боланинг саломати ва саодати учун яхши тарбия қилмак - танини пок тутмак, ёш вақтидан маслакини тузатмак, яхши хулқларни ўргатмак, ёмон хулқлардан сақлаб ўсдурмақдир. Тарбия қилувчилар табиб кабидурки, табиб хастанинг баданидаги касалига даво қилгани каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига «яхши хулқ» деган давони ичидан, «поклик» деган давони устидан беруб, катта қилмак лозимдур. Зероки, «Ҳассину ахлоқакум» амри шарифи узра хулқимизни тузатмакка амр ўлинганмиз. Лекин хулқимизнинг яхши бўлишининг асосий панжаси тарбиядур... Ҳукамолардан бири: «Ҳар бир миллатнинг саодати, давлатларнинг тинч ва роҳати ёшларнинг яхши тарбиясига боғлиқдур»,-демиш. Шариати исломияда ўз болаларини яхшилаб тарбия қилмак - оталарга фарзи айн, ўз миллатининг етим қолган болаларини тарбия қилмак фарзи кифоядир...»

Мазкур фикрларни яхшилаб англаш учун тарихга мурожаат қилайлик: ўтмишда диёримизда бир неча марта кучли-кучли давлатлар қад ростлаган ва кўп ўтмай нураб, яксон бўлган. Афсусли ери шуки, давлатларнинг йўқ бўлишига ташқи душманларнинг зарбаси эмас, кўпроқ ички низолар сабаб эди. Хусусан, амир Темур салтанатининг тарихини эслайлик. Бу ҳолатни тарихчилар қандай шарҳлашса шарҳлашсин, лекин биз деймизки, дунёни лол қолдирган салтанатнинг емирилишига шахзодаларнинг яхши тарбия кўрмаганлари сабабдир. (Бу хусусда кейинги бобларнинг бирида алоҳида тўхталиб ўтармиз, инша Аллоҳ).

Энди бизларни бир масала кўп ўйлантиради: тарбиячи ким? Ота-онами, мактаб муаллимларими? Биз бу ҳақда «Жинойятнинг узун йўли» деб аталмиш рисолада батафсил фикр юритганимиз сабабли сўзни мухтасар қиламиз. Фақат бир нарсани таъкидлаймиз: бола «Сен тарбиялашинг керак», деб гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа оширадиган копток эмас. Фарзанд тарбиясига ота-она масъул, мактаб эса бу соҳада кўмакчи. Ҳа, айнан шундай. Чунки фарзанднинг оилада олган тарбиясига қараб ота-онасига роҳат ёки жазо келтиришини ҳамма билади. Отанинг иш-амали фарзандига сингса, унинг хулқида жилвагар бўлади. Болани тергаб-

назорат қилиш ота-она юзининг ёруғлигини таъминлайди. Тарбиядан ташқаридаги бола бебош ва ярамаслик сари оғади. Эрка бўлиб ўсган ўғил-қизлар хатти-ҳаракати ота-онага мунг ва алам келтиради. Шу боис ҳам Абдулла Авлоний таъкид этганларидек: «тарбия бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидур» дейилмиш фикрни барчамиз бирдек шиор сифатида қабул қилмоғимиз лозим бўлади.

Афсусларким, айримларимизнинг кўнгилларимиз кўчага боғланган. Ишга, улфатга муҳаббат оилага бўлган муҳаббатдан ортиқ. Чойхоналарда, ресторанларда, турли зиёфатларда яйрашга умримизнинг ҳисобсиз соатларини беҳуда сарфлаймиз. Бола тарбиясига эса вақтни қизғанамиз. Сариқ чақага арзимас матоҳларимиз фарзандларимизга нисбатан қийматлироқ. Пиёлани синдириб қўйса аямай урамиз, гулдонни синдирса дўппослаймиз. Агар ака укасини урса яна жазолаймиз. Ҳолбуки, каттанинг кичик, кучлининг кучсиз устидан ҳоким эканини ўзимизнинг айнан шу ҳаракатимиз билан ўргатяпмиз: гапга кирмаган кичикни ёки кучсизни уриш мумкин!

Бола шўхлик қилса «ҳали қараб тур, даданга айтаман», деб кўрқитамиз. Ота келганда бола ёмонланади. Айни шу ҳолатда ота-бола орасига душманлик уруғи сочилганини фаҳм этмаймиз. Отани жазоловчи инсон сифатида кўрсатмай, ота келганда уни иззат-ҳурмат билан кутиб олишни ўргатиш афзалроқ эмасмикин?

Абдурауф Фитрат ҳазратларининг бизга бир оз кескинроқ, ҳатто кўполроқ туюлиши мумкин бўлган баёнлари бор. Бирга ўқийлик: «...кўрайлик-чи, биз мусулмонлар, хусусан туркистонликлар, ўз фарзандларимизга тарбия беряпмизми ёки йўқми? Саволнинг охиридаги сўз бунга жавоб бўла олади, яъни «йўқ!» Мен буни шундай исбот қиламан: биз, туркистонликлар болаларимиздан кўра молларимизга яхшироқ қараймиз. Эшак ва қўйларимизни фарзандларимиздан ҳам кўпроқ яхши кўрамиз, деб айтмаяпман. Йўқ-йўқ, болаларимиз жонимиздан ҳам азиз. Улар назаримизда ҳаммадан суюкли ва ардоқли. Лекин бахтимизга қарши шуни эътироф қилиш лозимки, шунча муҳаббат ва меҳрга қарамасдан, эшак ва қўйларимиздан камроқ тарбиялаймиз! Менинг бу сўзларимдан ҳайрон бўлманг, сабр қилинг, даъвомни исботлайман. Фалон нарсени тарбиялаш, яъни уни аста-секин камолга етиштиришдир. Назаримизда қўйнинг камоли унинг семизлиги ва соғломлигидадир. Эшакнинг камоли унинг кучи, оёқларининг бақувватлиги ва яхши юришидадир. Фараз қилинг, қўзи ёки ҳўтик сотиб олиб уйга келтирасиз. Диққат билан уларга қараб, бир муддатдан кейин қўйни семиртириб, эшакни бақувват ва йўрға қиласиз, яъни уларни тарбиялаб, камолга етиштирасиз. Аммо азиз фарзандларингизга шундай диққат билан тарбия бермайсиз. Баҳона қиласизки, болангиз ҳам камолга етишган. Эътироз билдиришингиз мумкинки, биз молларимизни боқишга қанча уринсак, фарзандимиз тарбиясига улардан юз баробар кўпроқ ҳаракат қиламиз, деб.

Бу даъвоингиз маълум бўлса-да, аммо тўғри эмас. Далил шулким, кимнинг уйида моли бўлса, текширса кўрадики, йил давомида унинг молларидан биттаси ҳам касал бўлмаган, аммо фарзанди ҳеч бўлмаса, уч марта хасталикка чалинган. Бас, маълум бўладики, у киши молининг касал бўлмаслигига кўпроқ эътибор берар экан. Сўзингиз тўғри бўлса ҳам менинг даъвоимга ҳеч зарари йўқ, чунки боланинг соғлиғига эътибор бериш ҳам фарзанд тарбияси билан шуғулланишни билдирмайди. Ҳақиқатдан агар одам қўй ва эшакка ўхшаб камол топиши соғлиқ, билақларининг кучлилиги билан чегараланиб қолганида эди, биз ҳам фарзанд соғлиғи учун бўлган ҳаракатни, фарзанд тарбияси деб атардик. Тану тўшли ва соғлом болани камолга етишган деб қабул қилардик.

Одамнинг камоли фақат соғлиқ ва кучдан иборат бўлмай, балки жисмонан, ақлан ва ахлоқан юксалишдан иборат. Одамнинг жисми, ақли ва ахлоқи турли касаллик ва нуқсонлардан узоқ бўлиши лозим. Одам ҳам ўз манфаатини ўйлаб, ҳам яқинларини бахтиёр қилишга қодир бўлиб ўсиши лозим. Зотан, бу мантиқий олишувларга нима ҳожат бор?»

Бу фикрлар тўқсон йил муқаддам баён этилган, лекин айрим жиҳатларидан бугун айтилаётганга ўхшайди, шундай эмасми? Демак, тарбияда ҳали етарли илгарилаб кетолмабмиз. Бугун биз бола тарбияси деганда уни яхши кийинтиришни тушунапмиз, катта пул сарфлаб

ўқишга киритишни англаяпмиз... Агар автомашинамиз бузилиб қолса, устахонада бир кун ёки бир ҳафта ўтиришимиз мумкин, аммо фарзандимиз билан бир соат ёнма-ён ўтириб дарс тайёрлашга тоқатимиз етмайди.

Биродарларимиздан бири мақтанди: «синфдошларимиз билан дўстлигимизни ҳеч бузмаймиз. Ҳар куни ишдан кейин фалончи ўртоғимизникида учрашамиз, чой-пой ичиб, шахмат-нарди ўйнаб, телевизор томоша қилиб, кечқурун баъзан ўн бир - ўн иккигача ўтираемиз...» Албатта дўстликни узмаслик яхши, бироқ, оила бағрига барвақт бориш ундан аълороқ. Ҳар куни уйига кеч борса, болалари бу вақтда ухлаб қолган бўлади. Тарбия билан қачон шуғулланади? Назаримизда бу биродарларимиз дўстликни мустаҳкамлаш ҳақида нотўғри тушунчага эгалар, оила, фарзанд тарбияси, деган тушунчадан эса бутунлай маҳрумлар.

Ҳаёт - имтиҳон эканлигини аввалги бобда айтиб эдик, яна шу мавзуга қайтсак: имтиҳон бор жойда бурч, жавобгарлик, масъулият бўлади. Инсон ана шу масъулият билан дунёга келади. Барчамиз зиммасига омонат юклатилган, имтиҳонда турган инсонлармиз. Бу дунё нашъали, аммо асл жойимиз эмас. Биз фарзандларимиз тақдири учун ҳужайраларнинг энг олис нуқтасигача, вужуднинг ҳар бир заррасига қадар жавобгар бўлган кишилармиз. Ўзимиз жаннатга кирсагу азоб фаришталари фарзандларимизни жаҳаннам ўтига отсалар, юрагимиз бардош берармикин? Агар бирон киши фарзандимизнинг қўлига чўғ босаман, деса хотиржам қараб тураемизми? Ўйлаб ҳам ўтирмасдан ҳимояга ташланамиз! Хўш, нима учун жигарбандларимизни дўзах ўтларидан ҳимоя қилишни ўйламаймиз? Бу бир масала. Иккинчи масала - дўзахий фарзандларни «тарбиялаган» ота-онага жаннат насиб этармикин? Бу ўринда жумла тузишда хатога йўл қўйдик: эҳтимол «дўзахий болаларни «тарбиялаш» эмас, «болаларни дўзахбоп қилиб тарбиялаш» десак тўғрироқ бўлар? Йўқ, энг тўғриси - «болаларни умуман тарбия қилмаган»...

Ўзларича дўстлик ришталарини мустаҳкамлаётган ўша биродарларимиз ўйлаб кўрсинлар: қиёматда «нега ўртоқларингникида чой ичмадинг, нега тун ярмигача ўтирмадинг?» деб сўралмайди. «Сен ўзингни қандай тарбия қилдинг ва фарзандларингга нега тарбия бермадинг?» деб сўралади. Қиёматдаги жазога анча вақт бор. Бу дунёдаги жазо кўп куттирмайди. Агар фарзанди гиёҳвандларга қўшилиб кетса (Аллоҳ сақласин!), бузуқликни касб этса (Аллоҳ сақласин!) дардини кимга айтади? Кимни айблайти? Кимдан нажот сўрайди?

Гўзал хулқ ва тарбияли онанинг хислатлари, яхши феъл-атвори фарзандларида ҳам намоён бўлади. Улар ҳам оналарининг гўзал хислатларига эга бўладилар. Табобат фани онадаги турли ички хасталиклар болада ҳам бўлишини исботлади. Ирсият фани онадаги ички хасталиклар билан бирга ундаги руҳий, маънавий жиҳатларнинг ҳам болада такрорланишини исботлаган. Бу тарбияни бола туғилмасидан олдин, ҳатто оила қурмасдан олдин бошлаш керак, дегани эмасми?

Ота ўз фарзандларига мерос этиб молу дунё эмас, одоб-ахлоқ қолдириши керак. Мол-дунё мероси кундан кун камайиб, одоб-ахлоқ мероси эса ошиб боради. Бу ривоят фикримизнинг далили:

Миср ҳукмдори билан Рум ҳукмдори ўзаро келишиб, дўстлик аҳдини туздилар ва орадаги адоватга барҳам бердилар. Ҳатто Миср ҳукмдори Рум ҳукмдорининг қизини ўғлига никоҳлаб, қизини эса Рум шаҳзодасига узатди. Уларнинг дўстлик ва қариндошлик алоқалари узоқ давом этди. Бир куни Рум ҳукмдори қудасига бу мазмундаги мактубни йўллади:

-Кўзларимизнинг нурлари бўлмиш азиз фарзандларимизнинг бизлардан кейин ҳам фароғатда яшамоқликлари учун ҳозирдан чора-тадбир кўришимиз керак. Мен ўғлим учун жуда кўп олтин жамладим. Чиройли боғ ва сарой барпо эттирдим. Сиз ҳам шундай қилгандирсиз?

Миср ҳукмдори мактубни ўқиб табассум қилди ва бу жавобни йўллади:

-Азизим, мен сиздан кўра сал бошқачароқ йўл тутдим. Вафосиз мол-дунё ва матоҳларига илтифот этмаганим туфайли ўғлимга олтину жавҳарлар эмас, илм, ҳунар, одоб, ахлоқни мерос этиб қолдиришни истадим. Уни илмли, ҳунарли, ҳушахлоқли қилиб тарбияладим. Уни яхши

адаб либоси билан безадим. Мол-дунёга қачондир завол етади, аммо мен қолдираётган меросга ҳеч замон завол етмайди. Бу мерос фарзандимни ҳар қандай бало-офатлардан омон сақлағай...

Бирга ўйлайлик: тарбиясиз одам жонсиз жасад каби эмасми?

Даврага қўшилгувчи ҳар бир одам аввал ўзининг ташқи кўриниши, қиёфасига қараб қабул қилинади, сўнг эса тарбияси ва фазилатига қараб тақдир этилади. Кишидаги фазилат гўё фарзанд кабидир, уни авайлаб сақлаш ва янада баркамол этиш лозим. Ҳар бир одам, аввалроқ айтиб ўтганимиздай, ўзини ўзи тарбия қилишга ўрганиши керак. Инсоннинг улуғлиги ўзини идора ва тарбия қилиш кучига эга бўлиши билан билинади. Буни тушуниш учун Ийсодан (алайҳиссалом) бир ривоятни эслаймиз: *Ийсодан (алайҳиссалом) сўрадилар: «Сизни ким тарбия қилди?» Жавоб бердиларки: «Мени ҳеч ким тарбия қилмади. Жоҳилнинг жаҳолатини, ахлоқсизнинг ахлоқсизлигини қусур ва айб сифатида кўрдим. Жаҳолат ва ахлоқсизлигидан қочдим».* Мазкурни тушунош учун қисқа изоҳ лозим. «Ҳеч ким тарбия қилмади» деганларида албатта атрофларидаги одамлар назарда тутилган. Чунки барчанинг тарбиячиси - Раббиси Аллоҳдир. Аллоҳ ўзининг элчисини жаҳолат ва ахлоқсизликни қусур ва айб сифатида кўрадиган қилган. Улардан қочиш эса бу иллатлардан нари туриш, ҳоли бўлиш деган маънода.

Киши ўзини ўзи тарбия қилишга ўрганиши лозим, деган фикрни қувватлаш учун Абу Ҳурайра (розийаллоҳу анҳу) ривоят қилган бир ҳадиси шарифнинг маъно таржимасини ўқиймиз. Расулulloҳ (с.а.в.) марҳамат қиладиларки: *«Ҳар бир мўъмин банда ўз биродарининг кўзгусидир. У биродарида бир айбни кўрса, ўзида кўрган шундай айбни тузатишга ҳаракат қилиши керак».* Яъниким, биз биродаримизда ҳасад ёки чақимчилик иллатини кўриб турибмиз. Уни тарбия қилишимиздан аввал биз ўзимиздаги ўша иллатни тузатишга киришмоғимиз керак экан.

Ўзини ўзи тарбия қилмоқ қандай бўлади?

Оғзаки насиҳатларни эшитамиз, китобларда ўқиймиз, масалан, бу каби:

Луқмони Ҳаким ўз ўғилларига дебдилар: «Қариндош уруғлардан алоқангни узма, ўйлаб иш тут. Одамларни ғийбат қилма, одамлар ёмон ишга бош қўшса, сен уларга қўшилма. Шошилиб иш тутма, бойлик деб ўзингни ғам-қайғуга ташлама. Ўз қадрини билмаган одамдан яхшилик умид қилма. Ўтиришларда ўз жойингни бил, одамларнинг сўзларига қулоқ сол, одамлар сўраса гапир, ўзингдан улуғлар олдиға тушиб юрма, одамлар ичида бошингни қуйи солиб ўтирма, ўнгу чапга қарайверма, меҳмонлар олдида бировга ўшқирма, меҳмонга эса иш буюрма. Маст ва девона одамлар билан ҳамсуҳбат бўлма. Бекорчи одамлар билан кўчада ўтирма. Ўз фойдангни ўйлаб обрўингни тўкма. Ўзига бино қўювчи такаббурлардан бўлма. Хусуматдан узоқ бўл, сенга иш буюрсалар бажар, ваъда қилсанг, албатта урдасидан чиқ. Ҳеч кимни ранжитма...»

Ҳиндистонлик донишманд эса ўғлига бундай насиҳат қилибди: «Азиз ўғлим, қўлингга кирмаган ёки қўлингдан кетган нарса учун қайғурма. Ҳар ерда куракда турмайдиган беҳуда сўзлар сўзлаб юришдан йироқ бўл. Нокас, қурумсоқ кишидан қарздор бўлма. У билан асло муомала қилма, кейин пушаймон қиласан. Шарм-ҳаёсиз ва бахил киши билан суҳбатдош бўлма, шундай ярамас одамлар билан қўшни бўлмасликка ҳаракат қил. Ўз кучинг орқасидан нон топиб егил, текинхўрликка ўрганма, олижаноб мард одамлар билан суҳбатдош бўлсанг, яхшилик билан ном чиқарасан. Мақтанчоқ ва эзма одамлардан ҳазар қил...»

Бошқа бир донишманднинг насиҳати будир: «Фалокатга дучор бўлишни истамасанг - мағрур ва мутакаббир бўлма. Роҳатда яшашни истасанг - дилингни ҳирсдан пок қил. Хору зорликни истамасанг - таъмагир бўлма, ўзингга яхшилик қилинишини истасанг - яхшилик қил, ҳеч кимга озор берма, яхшиликни улуғ иш деб бил. Қадр-қимматинг ошишини истасанг - баланд ҳимматли бўл. Ишинг пушаймонлик билан натижаланишини истамасанг - аввал яхшироқ ўйлаб, доно, тажрибакорлар билан кенгашиб, сўнгра ишга кириш. Ўзингни ҳаммага севдиришни истасанг - феъл-атворингни тузат, адабли, тарбияли бўл. Обрўга, иззат ва ҳурматга эга бўлишни хоҳласанг - ҳалол меҳнат қил. Ҳаммининг қошида ишончли, марғуб ва мақбул одам

бўлишни истасанг - ёлғончиликдан сақлан, чақимчи, ифвогар бўлма, маънисиз, тутуруқсиз сўзларни айтиб юришдан ҳазар қил. Мабодо ўнғайсиз ҳолда қолсанг, ишингда муваффақиятсизликка учраб, қайғу-ҳасрат ичида қолсанг - дод-фарёд қилиб юрма, сабр қил. Ўнғайсиз ҳолдан қутулиш чорасига кириш...»

Бу каби насиҳатлар доноларнинг бизларга берган йўл-йўриқларидир. Таъбир жоиз бўлса, кишининг ўзини ўзи тарбиялашидаги бир режадир. Энди режани қандай тарзда амалга оширади -унинг ақлига боғлиқ.

Юзаки қаралса, бу насиҳатларга амал қилиш унча оғир эмас. Айтайлик, одамлар орасида бошни қуйи солмаслик, меҳмонга иш буюрмаслик... Агар бу фазилат ўзимизда бўлмаса, тез кунда ўрганиб кетишимиз мумкин. Лекин айрим фазилатлар - ахлоқи ҳамидалар борким, унга эришиш кунлар, ойларни талаб этади. Яъниким, киши ҳар дақиқа, ҳар соат, ҳар кун бу соҳада ўзини ўзи тарбия қилиб бормоғи талаб этилади. Дейлик, бир кун тарбия этмадими, яхши фазилатни бир кун унутдими - издан чиқиб кетиши ҳеч гапмас. Фазилатнинг ўрни узоқ вақт бўш турмайди, у бизни тарк этдими, дарҳол ўрнини иллат, ёмон хулқ эгаллайди. Баъзан киши яхши хулққа эришишни истайди аммо бунинг уддасидан чиқиш ёлғиз ўзига боғлиқ эмас. Ёмонлар билан ҳамсухбатлик масаласи бу фикрга мисол бўла олади. Бир кишининг зулмкорлигини ёки разиллигини биласиз, лекин ундан нари туришининг иложи бўлмай қолади.

Ўзгага тарбия беришдан кўра ўзни тарбия этмоқ юз чандон оғирроқдир. Ўзгага тарбия бериш учун билимга ёки ҳаёт тажрибасига таяниб, тоқатингиз етганича насиҳат қиласиз. Тарбияланувчи насиҳатларингизни қулоққа олмаса, қўл силтаб қўя қоласиз. Киши ўзини тарбия қилиши учун эса жуда мустаҳкам иродага эга бўлиши керак. Чунки ўзни тарбия этмоқлик вужудингизга ҳукмронликни даъво этаётган нафс ва шайтон билан олишиб, енгмоқликдир.

Ақлингиз дейдики:

-Шунча юрганинг етар, ҳидоят йўлига кир. Бугун хизматдан қайтгин-у, таҳорат ол, поклан, солиҳ қўшнилариингга қўшилиб масжидга чиқ, пешонангни саждага қўй...

Шайтон дейдики:

-Масжидга чиқишга улгурасан, ёшинг олтмишдан ошсин, бугун ресторанга зиёфатга таклиф этилгансан, маишатингни қил.

Ақлингиз дейдики:

-Чақимчилик қилма, гуноҳга ботасан.

Шайтон дейдики:

-Шу одамнинг шу ишини хўжайинга кириб айтсанг, ишдан ҳайдалади, унинг ўрнига ўзинг ўтирасан...

Ақлингиз яна дейдики:

-Хизматчи подшоҳга бошқа хизматчини ёмонлади. Шунда подшоҳ: «Гапларингни текшираман, агар тўғри сўзлаган бўлсанг, чақимчилигинг учун сендан нафратланаман, сени душманам деб биламан. Ёлғон сўзлаган бўлсанг туҳматчилигинг учун жазолайман» деган экан, сен ўша хизматчи ҳолига тушиб қолмагин.

Шайтон яна дейдики:

-Бу сафсаталарга қулоқ солма, ҳозир унақа подшоҳлар йўқ...

Шу ўринда баҳсни шша ҳал қилиб беради. Агар ирода чинакам ақл билан қувватланган бўлса - енгади. Ўзини ўзи тарбия қилишда яна бир муҳим қийинчилик борким, уни «муҳит» деб атаймиз. Кишининг атрофида қандай муҳит бор? Иймонлилар, яхшилар бўлса бу тарбия жараёни енгилроқ кечади. Залолатдагилар бўлса... оғир, жуда оғир... Шу боис киши атрофини ақл кўзи билан кузатиб, ёмон давраларни тарк этишга жазм этмоғи шарт. Ботқоқда туриб ювиниб, покланишга уринишдан наф йўқ.

Энди тарбиянинг асослари нималардан иборатлиги хусусида фикрлашиб олсак:

Фазилатни қўриқлайдиган гўзал ахлоқни ва ярамас йўлдан, ёмон аҳволга тушишдан

сақлайдиган ҳушёрликни донолар муҳим асослардан ҳисоблаганлар. Яна: ваъдага - вафо, насибага - ризо, ҳар бир бахтсизликка қарши чидамли бўлиш, ҳақиқат ва тўғрилиқка риоя қилиш...

Инсонни инсон бўлишига боис тарбиядир ва уч нарсага эҳтиёж сезади: истеъдодга, илмга ва машққа.

Ҳазрат Навоий дебдиларким: *«Қобилиятли одамни тарбия қилмаслик -зулмкорликдир. Ноқобил одамга эса тарбия хайфдир. Тарбиянгни аяб, унисини нобуд этма, бунисига тарбиянгни зое қилма.*

*Қобилға тарбият эрур ул навъким, гуҳар,
Тушса нажосат ичра югай кимса они пок.
Гар ит узумига киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олғайму они ток.»*

(Қобилиятли кишига берилган тарбия гавҳар каби қийматлидур. Гавҳар нажосатга тушса ҳам ювилса тозаланади, қийматини йўқотмайди. Итузум май билан суғорилса ҳам итузумлигича қолади, ҳеч замон токка айланмайди.)

Бош ақл ва илмга тўлиб тошса ҳам, ахлоқни сира унутмаслик керак: инсон ўзидаги маънавий жиҳатларни, виждон ва нафсни тарбиялаши, эҳтиросини бошқара олиши, хунук одатларни тарк этиши, илмий ютуқларини инсоният фойдасига йўналтириши керак. Йўқса, у тўғри йўлдан озиши мумкин. Яъни Ватан ва халқини мудофаа қилишга масъул ҳарбий одамнинг тарбияси дуруст бўлмаса Ватанига хиёнат этишдан ҳам қайтмас. Беморларни ҳалол ва холис равишда даволашга қасам ичган врач қасамини бузар. Ҳатто порахўр ва судхўр мол-дунё эвазига юртини бошқалар қўлига мустамлака қилиб беришдан ҳам тап тортмас.

Тарбиялаш шахсий намуна, оғзаки ёки ёзма насиҳат йўли билан амалга оширилади. Ана шу насиҳатларни олмайдиган одам бахтли бўладими? (Бу ҳақда ҳам аввалги бобда сўз юритиб эдик, такрорни қусур эмас, таъкид сифатида қабул қиласиз, деган умиддамиз ва бундан сўнгра ҳам аҳамиятли масалаларда шу каби такрорларга ўрин берамиз.)

Баъзиларга насиҳат қилсангиз малол олади, ҳатто ғазабланади.

-Қизингиз тор шим кийиб, киндигини очиб юрибди, яхши эмас,-дейсиз. Сизнинг ниятингиз холис, бу юришда ёш қизингиз (Аллоҳ сақласин!) бузуқ йўлга кириб кетиши ҳеч гапмас. Аммо биродарингиз буни фикр қилмайди, унга айни дамда сизнинг ақл ўргатишингиз ёқмайди ва дейдики:

-Менинг қизим билан ишинг бўлмасин, ўзингнинг болаларингни тарбия қилавер.

У нодон жаноби Расули акрамнинг (с.а.в.) «Икки мусулмон ўзаро учрашганида Аллоҳ албатта уларни бир-биридан фойдалантиради», деганлари муборак ҳадисларидан беҳабардир балки? Мазкур ҳадисда дейилмоқчики, икки мусулмоннинг бирлашгани икки қўл кабидир: бир-бирини ювиб поклайди. Битта қўл чала ювади, ўзидан бошқасини юволмайди. Аммо икки қўл бир-бирини тозалайди.

Нодонларга насиҳат бир ривоятни ёдга солади:

Қуёш ботиб, дунё юзини зулмат пардаси қоплаганда жиловсиз изғирин ҳар томонга югуриб, маймунлар тўдасига ҳужум қила бошлади. Бечора маймунлар совуқдан титрар ва исиниш учун чора ахтарар эдилар. Улар ногоҳ ялтироқ қўртни кўриб қолдилар. Уни чўғ деб ўйлаб, талай ўтин йиғиб, атрофига қаладилар ва ҳадеб пуфлайвердилар. Дарахт тепасидаги қуш уларнинг бу нодонликларидан кулиб: «Бу олов эмас, кечалари ялтираб кўринадиган қўрт», деса ҳам эътибор бермадилар. Шу аснода ўткинчи бир одам аҳволни кўрди ва қушга қараб: «Ўзингни кўп койитма, улар сенинг сўзингга қулоқ соладиган, фойдасиз ишдан воз кечадиганлардан эмас. Уларга насиҳат қилиш - қилишни тошга уриш ва шакарни сув остига беркитиш билан баробардир»,-деди. Қушнинг нодонлиги маймунларникидан қолишмас эди, у одамнинг насиҳатига қулоқ солмай, маймунларнинг хатосини тушунтириш учун дарахтдан тушиб, улар ёнига келди. Маймунлар эса... уни ўраб олиб, бошини узиб ташладилар...

Ҳазрат Навоий бежиз айтмаганлар: «Телба қулоғига панд - қуюн оёғига банд» - яъниким, нодонга насиҳат қилганинг - бўроннинг оёғини кишанлаб олишга уриниш кабидир...

Айрим биродарларимизнинг насиҳатга муносабатлари сал бошқачароқ. Улар насиҳатни кескин рад этмайдилар, аммо иймон йўлидан юришни галга солаверадилар.

-Ичманг, биродар, ҳаромдан ҳазар қилинг, - дейсиз.

-Хўп, ташлайман, фалон ташвишимдан қутилиб олай...- дейди.

-Қимор ўйнаманг...

-Хўп, кейинги ойдан ташлайман...

-Савоб ишларга рағбат қилинг...

-Хўп... хўп...

Ўнлаб ҳатто юзлаб «хўп», «хўп»... аммо аҳдида турмайди. Насиҳатни давом эттирсангиз «иродам бўшлиқ қияпти», каби баҳоналарни тахлаб ташлайди. Эҳтимол чинданам иродаси бўшдир. Бироқ, бунинг иймон заифлигидан эканини англайдими у биродаримиз? Насиҳатга кўнса-да, галга ташлаётган, амалга оширишни орқага сураётган бу биродаримиз ҳали узоқ умр кўраман, ҳар қандай савобга улгураман, деб ўйлайди. Эртага бўлмаса индинга албатта тузалишига умид қилади. Аммо бу умид инсонни маҳв этувчи туйғу эканини англаб етолмайди. Ахир киши савобли ишни бир кун эмас, ҳатто бир дақиқа ҳам ортга суриши мумкин эмас-ку! Ҳар бир одам, ёшми-қарими - фарқи йўқ, «ҳозир ёки бир оздан сўнг ўлиб қолишим мумкин. Дарҳол тавба қилиб, яхши одам бўлай, ёмон ишларимни ташлай», дейиши зарур эмасми? Лоқайдлик, айшу фароғат билан умр ўтказиш, тоат-ибодат ғамини емаслик кўнгилни ўлдиради, бора-бора инсонни маҳв этади. Ҳазрат Навоий таъкид этганларидек: «шафқатли насиҳатгўй гапини тингламаганнинг

жазоси - афсусланмоқ ва ўзини койимоқдир». Ҳазрат Ҳофиз Шерозий дейдиларким: «Доно қарияларнинг насиҳатига бахтли ёшларгина қулоқ соладилар». Абдурахмон Жомий эса бундай дейдилар:

«Қулоқдан дилингда гар кирмаса нур

Сичқон қавагидан не фарқи бўлур?»

Донолардан бири деган экан: «Эй дўстим, агар сенда фазл дарёсининг дур-гавҳари бор бўлса, уларни насиҳатларингни қабул қилиб, шу насиҳатларга амал қилувчи яхшиларнинг оёқлари остига тўк. Насиҳатларинг зое кетмайди».

Халқимизда «Гапни гапир уққанга - жонни жонга суққанга» деган ибратли мақол бор. Маълумингизким, ҳазрати Сўфий Оллоҳёр «Саботул ожизийн» асарларини аввал форс тилида ёзиб сўнг туркий тилда ҳам баён қилганлар:

Ўзимдек хасталар бўлғайму деб шод,

Насойихдин ҳам андак айладим ёд.

Демоқчиларким: «Бу китобни туркий билан ёзганимнинг яна бир сабаби шуки, ўзим каби хаста кўнгиллар уни ўқиб қувонсинлар. Бунинг учун бир оз насиҳат сўзлар ҳам айтдимки, ўқиганлар ўғитлансинлар. Зероки, эси бор киши оз насиҳатдан кўп ибрат олар. Аммо бир аҳмоқ учун ваъздан катта китоб ўқиб берсанг ҳам зарра фойда олмайди».

Насиҳат тингламас дили саҳт маҳжуб,

Кўкармас, тошга йағмур ёғса ҳам кўп.

Демоқчиларким: «Тош устига қанчалик кўп ёмғир ёғиб сув тушса-да, ўт чиқиб кўкармагани каби кўнгли қотган кишиларга қанчалик ўғитлар қилсанг ҳам қулоқларига олмаслар. Ўзлари учун бирор фойда ола билмаслар».

Бу фикр Бақара сурасидаги: «сўнгра шундай мўъжизаларни кўргандан кейин ҳам дилларингиз қотди. Бас, у диллар тош кабидир», ояти каримаси билан қувватланади. Ёки Ҳашр сурасидаги «дўзах эгалари билан жаннат эгалари баробар бўлмас», ояти каримасини «хайрли насиҳатларни қулоққа олиб, итоат этувчилар, ўзларини ҳидоят йўлида тарбия қилувчилар - жаннат эгаларидир, залолатни танлаган, насиҳатларга терс қараганлар эса ўзларига ўзлари

дўзахни танлагандирлар» деган маънода талқин қилса ҳам бўлар, валлоҳи аълам! Мазкур ояти кариманинг давомига диққат қилайлик: *«Агар биз ушбу Қуръонни бирон тоққа нозил қилганимизда, албатта Сиз у тоғни Аллоҳнинг қўрқуvidан эгилиб-ёрилиб кетган ҳолида кўрган бўлур эдингиз»*. Мазкурдан «айрим инсонларнинг диллари тоғнинг тошидан ҳам қаттиқроқ бўлгани сабабли уларга Қуръон оятлари ҳам таъсир қилмас», деган маънони уқсак ҳам бўлади. Аллоҳ шундай кимсалардан бўлиб қолишдан барчаларимизни, қиёматга қадар туғиладиган зурриёдларимизни ҳам асрасин!

Оғзаки насиҳатларни кунда кўп марталаб эшитамиз. Аввало насиҳатнинг таъсири насиҳатгўйнинг ақлига, билимига боғлиқ. Шунингдек, қандай вазиятда насиҳат қилиш ҳам муҳим. Маст одамга «ичма» деб насиҳат қилиш - шамолга қарши қичқириш кабидир. Ғазабга миниб бировни сўкаётган одамнинг қулоғига ҳам сўкишнинг гуноҳ экани ҳақидаги насиҳатлар кирмайди. Насиҳатгўй тарбиясидаги одамнинг ёши, ақл даражасини, айти дамдаги руҳий ҳолатини ҳам ҳисобга олиши шарт. Айнан бир мавзу, масалан, сўкиш ҳақида ўн ёшли ва йигирма ёшли болага бир хилда, бир хил услубда гапирилмайди. Тарбия жараёнида доноларнинг «ёшлик -бепарволик, йигитлик - бир мусобақа, қариллик эса таассуфдир», деган таъкидларини унутмасак дуруст бўлади. Насиҳат деганда биз каттанинг ёшга ўғитини тушунадиган бўлиб қолганмиз. Кексароқ одамга насиҳат қилиш бизга ғалати туюлади. Ҳолбуки тарбия кексалар учун ҳам зарур. Тарбия маълум ёшга етгач тўхтамайди. Барчамиз яхши биладиган «Бешиқдан қабрга қадар илм эгалла» дейилгувчи ҳадиси шариф бизларни шунга даъват этади. Алҳол, илм олиш ҳам тарбиянинг муҳим асосидир.

Насиҳатнинг яна муҳим шартларидан бири - насиҳатгўй насиҳат қилиш учун маънавий ҳуқуққа эга бўлиши керак. Яъни у бирон фазилатни эгаллаш ҳақида насиҳат қиляптими, демак бу фазилат унинг ўзида бўлиши керак. «Бировнинг ҳақиқага хиёнат қилма», деб ақл ўргатса-ю, ўзи бозорда тарозидан уриб турса, гапларининг таъсири бўлмайди.

Тарбиячилик, насиҳатгўйлик - масъулиятдир. Чунки бу вазифа Аллоҳ томонидан буюрилгандир. Ҳадиси қудсийда ўқиймиз: *«Бандаларимнинг ибодатлари ичида менга суюмлироғи -менинг йўлимда яхши амалларга тарғиб ҳамда холис насиҳат қилишдир»*. Эътибор берайлик: холис насиҳат ибодатлар ўрнида тилга олинапти. Имом Термизий ривоят қилган шарафли ҳадисда Расулуллоҳ (с.а.в.) марҳамат қиладилар: *«Инсонларга яхшилиқни ўргатувчи кишига Аллоҳ таоло, Унинг фаришталари, осмон ва ер аҳли, ҳаттоки қавақдаги чумоли, денгиздаги балиқларгача -ҳаммаси салавот айтади»*. Кўриниб турибдики, тўғри йўлдаги тарбиячи - насиҳатгўйнинг мартабаси шу қадар баланд экан. Демак, зиммасидаги масъулият унданда баландроқдир.

Илм ўргатадиган даргоҳлар кўп: ўрта мактаблар, лицейлар, коллежлар, институтлар, университетлар, магистратуралар, аспирантуралар... Ўрганиш, ўргатиш, илм олиш бор, аммо яхши тарбия таълимини қаерда ўрганамиз? Яъни севгини, марҳаматни, ўз манфаатимиздан кечиб, бошқа бир инсонни қувонтиришни, холис, муҳлис бўлишни қаерда ўрганишимиз керак? Бир-биримизни севишни, бир-биримизга ҳурмат кўрсатишни қандай ўрганамиз? Бунга ҳам устоз лозим...

Мактабларда одоб дарслари бор... ҳафтасига бир соат... Саҳрода ҳафтасига бир томчи сув билан суғориб дарахт кўкартириш мумкинми? Яна... мактабда «сўкма» деб ўргатадилар, уйга борганида сўкишдан бошқа нарсани эшитмайди...

Мавлоно Румий: «Модомики, юнонларнинг фалсафасини ўрганибсан, иймонлиларнинг ҳам фалсафасини ўрган, у ҳам керак!» - деган эканлар. Энди гап бошқалардан ўрганиш ҳақида. Тўғри, Америкадан ёки Европадан ўрганадиган жиҳатларимиз ҳам бор. Айтайлик, китобга бўлган қизиқиш каби. Аммо инкор этадиган томонларимиз кўпроқ. Уларнинг ўзларига хос одоб-ахлоқларини камситмаган ҳолда агар холис равишда таққосласак, кўп жиҳатдан ўзимизники афзал эканини кўраимиз. Масалан: уларнинг олижанобликлари бизнинг олижаноблигимиз каби эмас. Уларнинг меҳр-оқибатлари бизларнинг меҳр-оқибатларимиз сингари эмас... Ўтган

йигирманчи асрда жадидлар тарбия ҳақида фикр юритганларида Европадан кўп нарса олишга ундаганлар. Миллатнинг равнақини шу билан боғлаганлар. Европанинг илм-фанда, маданиятда илғор эканига маҳлиё бўлганлар. Уларнинг фикрига бугун тўғридан-тўғри эргаша олмаймиз. Чунки тарбия соҳасида Америка ҳам Европа ҳам кейинги юз йил ичида таназзулга юз тутган. Буни ўзлари ҳам баъзан тан оладилар ва ижтимоий соҳаларда турли тадқиқотлар ўтказдилар. Франциялик адиб Албер Камюнинг «Бегона» деган асарига Нобель мукофоти берилган. Асар қаҳрамони ҳатто ўзининг онаси ўлимига ҳам бефарқ, севги ҳам унинг қалбини юмшата олмайди, ҳуллас у ҳар қандай меҳр-мурувватдан бегона бир руҳсиз тана. Асар қаҳрамони оддий бир йигит эмас, балки бугунги Европанинг рамзий тимсоли. Буни ўзлари ҳам тан олганликлари учун юқори мукофотга лойиқ кўришди.

Биз маҳлиё бўлаётган Ғарб жинойтчиликка қарши чора тополмаяпти. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ваҳшийликлар ўша томонларда туғилипти ва жаҳонга тарқаяпти. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган аҳмоқликлар ҳам ўша ерларда туғилиб, юқумли касаллик каби тарқаяпти. Бунга биргина мисол: эркакнинг эркак билан (гомосексуализм), аёлнинг аёл билан (лезбиянка) никоҳланишини нима деб таърифлаш мумкин? Етти-саккиз ёшли қизчаларни, ўғил болаларни ўғирлаб, зўрлаб (педофил), сўнг ўлдириб юборишни қандай изоҳлаймиз? Ахир бу ваҳшийликлар оммавий тус оляпти-ку? Яхши, биз бу ҳаром ишларга Ислом дини нуқтаи назаридан баҳо бермайлик, Рим папасининг ўзи ҳам булардан ташвишда-ку? У барча мамлакатлар бошлиқларига мактуб йўллаб, эркакнинг эркак билан, аёлнинг аёл билан никоҳланишини ман этувчи давлат қонунлари қабул қилинишини тавсия этди. Аммо бу тавсия инобатга олинмади. Масалан, Германия бундестаги бу масалани муҳокама этиб, бундай қонуннинг қабул қилиниши инсон ҳуқуқларига зиддир, деган қарорга келибди. Ана аҳмоқлик! Гап қандай ҳуқуқ ҳақида кетяпти? Бузуқлик қилиш учун уларга ким ҳуқуқ берган? Улар Лут алайҳиссалом қавмига Аллоҳ томонидан юборилган қаттиқ жазога нима сабаб бўлганини билмасмикинлар?

Хўш, энди айтайлик, бугунда Ғарбдан нима олишимиз мумкин? Биз олмаймиз, деб рад этсақда, бу ҳайвоний ахлоқларни тарғиб қилувчи омиллар турли китоблар, интернет тармоқлари, телевидение орқали уйимизгача кириб келяпти-ку? Уларни қандай даф қиламиз? Бу ҳақда ҳеч ўйлаб кўрганмисиз? Ўзимизда айтайлик, «эротик тарбия» деган аҳмақона йўналиш тарафдорлари бор. Улар ўсмирларнинг шахвоний ҳирсини уйғотувчи суратлар, фильмларни кўрсатиш билан болаларни тарбия қилишмоқчи. Сиз бунга нима дейсиз? Уларга қарши қандай чора-тадбир қўллашимиз мумкин? Бир биродаримиз уйидаги телевизорни беркитиб ташлабди. Шу билан мақсадга етамизми? Кўчалардаги интернетклублар, видеобарлар, дискотекаларчи?.. Уйингиздан анча узоққа жойлашган лицей ёки коллежга «ўқишга кетдим», деган фарзандингизнинг бу жойларга кирмай келишига ишончингиз комилми? Қўни-қўшни, қариндош-уруғ билан ош-овқатни баҳам кўрамиз. Зиёфатларда тинмаймиз, бир-биримизга гап бермаймиз. Ана шу сўхбатларга диққат қилайлик: тарбия ва унинг усуллари ҳақида ҳеч сўз юритамизми? Йўқ! Нар и борса бировимиз фарзандимизнинг қайсар бўлиб бораётганини айтиб шикоят қилиб қўямиз. Энди эсимизни йиғиб олайлик! Агар сел келса яқка-ёлғиз ҳолда жон сақлаш маҳол. Бир-биримизнинг ёрдамимизга муҳтож бўламиз. Қарайлик: ёмон тарбия сели ёпириляпти, ўзимизнинг руҳиятимизни, фарзандларимизни, яқинларимизни бу бало селидан қутқариш учун қўлни қўлга бериш вақти етмадимикин? Қўлни қўлга бериш - шунчаки қуруқ гап эмас. Полшаликлар буни амалда исбот этишган. Бир кун, бир соат бутун мамлакат аҳолиси кўчага чиқиб, қўлни қўлга бериб, жонли занжир ҳосил қилишган ва гиёҳвандликка қарши курашиш йўлида яқдил эканликларини ифода этишган.

Кейинги йилларда илм даргоҳларида ислоҳотлар бўляпти. Қандайдир инглизча соҳаларни ўргатадиган муассасалар, жамиятшунослик, руҳиятшунослик, иқтисодиёт ва шу каби даргоҳлар мавжуд. Яна Ғарбдаги турли фондларнинг бўлимлари катта-катта пуллар сарф қилиб, нималар биландир шуғулланишади. Булар яхшидир, булар жамият учун зарурдир балки.